

תפילת ערבית בין עלות השחר להנץ החמה

והני כולו הלכתא בינהו, מיהו הא דאמר רבן גמליאל... עד שיעלה עמוד השחר בדיעבד הוא, ואפילו אי עביד הכי במזיד וקרא ק"ש קודם שיעלה עמוד השחר – נפיק ידי חובתיה... והא דר' שמעון דאמר פעמים שאדם קורא ק"ש של ערבית קודם הנץ החמה דוקא בשעת הדחק, כגון מי שהיה שכור או חולה, אבל אם עשה כן במזיד או בפשיעה לא יצא ידי חובתו דאמרין... כדאי הוא רבי שמעון בן יוחאי לסמוך עליו בשעת הדחק.

וכך נפסק בשולחן ערוך:

שולחן ערוך אורח חיים סימן רלה סעיף ד:

הקורא קריאת שמע של ערבית אחר שעלה עמוד השחר, קודם הנץ החמה לא יצא ידי חובתו אלא אם כן היה אנוס, כגון שכור או חולה וכיוצא בהן; ואנוס שקרא אז לא יאמר השכיבנו, דכיון שעלה עמוד השחר אינו זמן שכיבה. **הגה:** אבל שאר הברכות, דהיינו שנים שלפני ק"ש וברכת אמת ואמונה עד השכיבנו, אומר.

ב. תחילת היום בעלות השחר או בהנץ החמה?

רבנו יונה דייק בדברי הגמרא במסכת ברכות (הנ"ל):

רבינו יונה מסכת ברכות דף ב עמוד א (בדפי הרי"ף):

"פעמים שאדם קורא ק"ש שני פעמים בלילה" – אף על פי שאחר שעלה עמוד השחר יוצא ידי חובה מק"ש של יום, קורא אותו לילה, מפני **שעיקר היום אינו אלא אחר הנץ החמה ואילך**, וכל דבר שמצותו ביום לכתחלה צריך לעשותו מהנץ החמה ואילך, וכיון שלכתחלה אינו יום, אף על פי שבדיעבד יוצא מק"ש של יום, קורא אותו לילה.

אולם, הרשב"א (ברכות דף ח עמוד ב) הוכיח מהמשנה במגילה שעיקר היום מתחיל משעלה עמוד השחר:

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף כ עמוד א:

אין קורין את המגילה, ולא מלין, ולא טובלין, ולא מזין, וכן שומרת יום כנגד יום לא תטבול, עד שתנץ החמה. וכולן שעשו משעלה עמוד השחר – כשר.

הגמרא לומדת שהיום מתחיל מעלות השחר מפסוק:

תלמוד בבלי שם דף כ עמוד ב:

וכלן שעשו משעלה עמוד השחר כשר. מנהני מילי? אמר רבא: דאמר קרא ויקרא אלהים לאור יום – למאיר ובא קרא יום. אלא מעתה, ולחשך קרא לילה, [למחשך ובא קרא לילה]? הא קיימא לן דעד צאת הכוכבים לאו לילה הוא! – אלא אמר רבי זירא, מהכא: וַיִּבְרָאנוּ עֲשִׂים בַּמָּלְאָכָה וְחַצְיָם מְחַזְּקִים בְּרַמְחִים מַעְלֹת הַשָּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים, ואומר: וְהָיוּ לָנוּ הַלַּיְלָה מְשָׁמֵר וְהָיוּ מְלָאָכָה, מאי ואומר (למה צריך פסוק נוסף)? – וכי תימא משעלה עמוד השחר (עד הנץ החמה) לאו יממא, ומכי ערבא שמשא ליליא (משקיעת החמה עד צאת הכוכבים חשיב לילה), ואינהו מקדמי ומחשכי (ואין ראייה מזה שעבדו מעלות השחר, שהיו משכימים קודם היום ומעריבים לאחר היום) – תא שמע והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה (שהיו עובדים ביום, ומעלות השחר עד צאת הכוכבים חשיב יום).

רש"י פירש:

רש"י שם:

הקדמה:

הזמן החשוך ביותר בלילה הוא הזמן שלפני עלות השחר, ודווקא מיד לאחריו מתגלה האור הזך והנקי של החמה, אשר מתגלה לאט לאט. כך היא גם גאולתנו הפרטית והכללית, שמתוך כל הקשיים הגשמיים והרוחניים המלווים אותנו במהלך שירותינו הצבאי, אנחנו מתקדמים לאור גדול הבוקע ומאיר בעולמנו, ומרומם את מעשינו לטובה.

שאלה: חייל ששב מפעילות מבצעית לאחר עלות השחר, או ששכח מסיבה אחרת להתפלל ערבית, האם יעדיף להתפלל אז או שיתפלל תשלומין אחר תפילת שחרית?

א. קריאת שמע לאחר עלות השחר

נאמר במשנה:

מסכת ברכות פרק א משנה א:

מאימתי קורין את שמע בערבין? – משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה, אמרו לו: לא קרינו את שמע. – אמר להם: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות. ולא זו בלבד אמרו, אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר... אם כן, למה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק אדם מן העבירה.

מדברי המשנה עולה, שאין לקרוא קריאת שמע של ערבית אחר שיעלה עמוד השחר, אולם בגמרא מבואר:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ח עמוד ב:

תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה, אחת קודם שיעלה עמוד השחר, ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר, ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה. הא גופא קשיא! אמרת פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה, אלמא – לאחר שיעלה עמוד השחר ליליא הוא, והדר תני: יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה, אלמא – יממא הוא! לא, לעולם ליליא הוא, והא דקרי ליה יום – דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא (יש אנשים שקמים באותה שעה ולכן קוראים לכך יום).

רש"י פירש:

רש"י שם:

ליליא הוא – עד הנץ החמה.

דקיימי בההיא שעתא – הלכך זמן קריאת שמע דיום הוא, דגבי קריאת שמע ובקומך כתיב, והא קיימי.

❖ **כיצד מכונה הזמן שבין עלות השחר להנץ החמה?**

❖ **מדוע לדעת רבי שמעון ניתן לקרוא בזמן זה ק"ש גם של ערבית וגם של שחרית?**

❖ **חזו דעתך, האם ניתן להתפלל תפילת ערבית בזמן זה?**

הרי"ף פסק להלכה גם כרבן גמליאל וגם כרבי שמעון, וביאר את היחס שביניהם:

רי"ף מסכת ברכות דף ב עמוד א – ב:

והגית בו' - דפי לימוד עצמי לחיילי צה"ל

המשנה ברורה כתב:

משנה ברורה על שולחן ערוך סימן רלה סעיף ד ס"ק לד:

וגם שמונה עשרה לא יתפלל תפלת ערבית נתקנה רק בשביל לילה, ומכיון שעלה עלות השחר יום הוא לכל דבר.

אך הוסיף והסתפק בכך בשער הציון:

שער הציון סימן רלה ס"ק מא:

צריך עיון מפירוש המשנה פרק ד משנה א' (לרמב"ם) דמשמע שם דיכול להתפלל אותה עד הנץ, עיין שם, ובאמת הלא תפלת ערבית הוא כנגד הקרבת איברים שזמנם הוא רק עד עמוד השחר, כדאיתא במשנה ראשונה, וצריך עיון.

אולם, ערוך השולחן כתב שיש להתפלל ערבית בזמן זה:

ערוך השולחן אורח חיים סימן רלה סעיף יט:

והקורא ק"ש לאחר שעלה עמוד השחר לא יאמר השכיבנו דאינו זמן שכיבה אז אבל המעריב ערבים ואהבת עולם ואמת ואמונה עד גאל ישראל אומר וכל שכן שמתפלל שמונה עשרה.

❖ חוה דעתך, האם מחלוקת אחרונים זו, תלויה במחלוקת רבנו יונה והרשב"א שהובאה לעיל?

בשו"ת התעוררות תשובה הסתפק בהלכה זו והכריע:

שו"ת התעוררות תשובה חלק ב סימן פב אות ג:

עוד נסתפקתי כמו שאחר עמוד השחר אם נאנס ולא קרא ק"ש יכול לקראו עם הברכות אם יכול ג"כ להתפלל תפלת ערבית עד הנץ החמה... מובן מאליו שאז לא יכול להתפלל תפלת שחרית עד אחר הנץ החמה משום תרתי דסתרי... אולי יכול להתפלל מצד ספק בתורת נדבה ואינו צריך חידוש כיון דמתפלל מצד ספק אין לך חידוש גדול מזה.

וכך גם הכריע הגר"י יוסף בשם אביו:

ילקוט יוסף אורח חיים סימן קח סעיף ה:

אם שכח או נאנס ולא התפלל ערבית ונזכר אחר שעלה עמוד השחר, קודם הנץ החמה... יתפלל ערבית ויתנה: אם אני יכול להתפלל עכשיו הן דרך חובת שעתה, הן דרך תשלומין, הריני מתפלל, ואם לאו תהיה תפלת נדבה. ותפלת שחרית יתפלל אחר הנץ החמה כדי שלא יהיה כתרת דסתרי. וכל זה דוקא באונס גמור, כגון שהיה חולה וכיוצא בזה, אבל אם טעה או שגג ימתין ויתפלל שחרית שתיים.

ד. הלכה למעשה

כך נכתב בספרנו 'תורת המחנה' חלק א פרק כז שאלה ה:

א. חייל הנאנס ונזכר בעלות השחר להתפלל ערבית, אם מתחיל שמונה עשרה מעט לפני עלות השחר, רשאי להתפלל אף שיסיים תפילתו לאחר עלות השחר.

ב. אולם, אם כבר עלה השחר, אזי חייל שעסק בפעילות מבצעית במשך כל הלילה, רשאי להתפלל על תנאי שאם זמן זה אינו ראוי לתפילת ערבית, תהא תפילתו נדבה.

ג. לעומת זאת, חייל שנאנס כגון שחטפתו שינה, או שיכול היה להתפלל בתחילת הלילה, ודחה תפילתו מחמת שהתכוון להתפלל בהמשך הלילה, ולבסוף שכח להתפלל, טוב יותר שיתפלל פעמיים שמונה עשרה של שחרית תשלומין לערבית.

וכולן שעשו כו' - דמעלות השחר יממא הוא אבל לפי שאין הכל בקיאיין בו צריכין להמתין עד הנץ החמה.

❖ לפי רש"י, מתי מתחיל היום מן התורה?

❖ מדוע לכתחילה יש לקיים את המצוות דווקא מהנץ?

❖ חוה דעתך, כיום שמצוי לכולם שעונים ולוחות זמנים מדויקים, האם יש מקום להתיר לכתחילה לקיים המצוות כבר מעלות השחר?

בביאור ההבדל שבין קריאת שמע לשאר המצוות שזמן ביום, כתב ה"ד דוד:

יד דוד שם:

ואף על גב דגבי קריאת שמע יוצא בה ידי ק"ש של לילה, שאני התם דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא (ישנם עוד ששוכבים בזמן זה) וקרינו בשכבר.

על כן ביאר הרשב"א, את דברי הגמרא במסכת ברכות באופן אחר:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף ח עמוד ב:

אלא נראה לפרש דכולה לקרית שמע קאמר כלומר לילה הוא לענין קריאה דלא אמר רחמנא בבקר ובערב ואי נמי ביום ובלילה אלא בשכבר ובקומך והלכך כיון דרובא דאינשי גנו עדיין לילה הוא לענין קריאה ואלא הא דנפיק בה ידי קריאה דיום משום דאיכא קצת אינשי דקיימי מההיא שעתא ולא דרך מקרה אלא התחלת קימה לקצתן היא והילכך הוי זמן שכיבה וזמן קימה מעורבין זה בזה.

לעומת זאת, הגר"מ פינשטיין, יישב את הסוגיא במגילה על פי דרכו של רבנו יונה:

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א סימן קפ:

אבל יותר משמע לעניות דעתי דמדאורייתא הוא מנץ החמה לכתחילה, מהא דמגילה שם שאחר שהביא קרא דלמאיר ובא קרא יום שלכן כשר משעלה השחר, לא הקשה דאם כן מאי טעמא צריך לכתחילה דוקא משתנץ החמה ולומר שהוא רק מדרבנן, אלא משמע שהוא משום **דעצם פירוש יום הוא רק משתנץ החמה** ולכן בעי דוקא אחר הנץ ורק שנתרבה מלאור יום שגם זה נקרא יום, לכן מועיל זה רק אלדיעבד שכשר ולא נפקע לגמרי מלשון יום שהוא לאחר הנץ דוקא שזה נשאר לענין לכתחילה.

❖ כיצד דיין האגרות משה מהגמרא במגילה, שעיקר היום מתחיל דווקא בהנץ החמה?

מקור לשני זמנים אלה בהגדרת תחילת היום, הביא הגר"ד סולובייצ'יק:

שיעורים לזכר אבא מארי חלק א עמ' ככד:

מקור הלכה זו היא פרשת יצירת המאורות: 'והיו לאתת ולמועדים ולימים ושנים וכו' ולהבדיל בין היום ובין הלילה'... אמנם אם עשה את המצוות יצא גם קודם שעלה השמש, מפאת חלות יום של שחרית התלויה באור, מכל מקום לכתחילה צריך הוא לקיים מצוות אלו לאחר זריחה המתפרשת כחלות חדשה של יום.

ג. תפילת ערבית לאחר עלות השחר

נחלקו האחרונים האם מותר להתפלל ערבית בזמן זה:

'והגית בו' - דפי מקורות בהלכה צבאית ללימוד עצמי לחיילי צה"ל. יוצא לאור ע"י הרבנות הצבאית הראשית - ענף ההלכה - בית המדרש להלכה צבאית. מערכת: ס"א הרב אודי שורץ רע"ן הלכה, רס"ן הרב דב ברקוביץ רמ"ד הלכה, סרן הרב דודי גרינפלד מפקד בית המדרש, אע"פ הרב חנניה שפרן, כתיבה ועריכה: טור' ר' נועם שאול.

הקו הפתוח: 052-9414414. נשמח לשאלות ולתגובות: bmlhalacha@gmail.com להצטרפות לקבוצת ההלכה יומית לחיילים בוואצאפ וקבלת דפי 'והגית בו' (קבוצה שקטה), סרקו את הקוד:

